

УДК 373.5.091.113 (477.54)

Володимир Маслійчук,

*кандидат історичних наук, докторант Харківської
державної академії культури (masliychuk@gmail.com)*

«СЮРТУК, БУМАГА, МОЛОКО ДЛЯ БОЛЬНЫХ». ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ХАРКІВСЬКОГО НАРОДНОГО КАЗЕННОГО УЧИЛИЩА ТА МІСЦЕВА СПІЛЬНОТА 1798 р.¹

У статті досліджується вплив забезпечення Харківського народного казенного училища на його функціонування. Аналіз одягу вихованців дозволяє простежити залучення училища до імперських проектів; закупівля продуктів харчування свідчить про сприяння нового замовника товарів, яким було училище, розвитку міста та місцевого ринку; побутові речі вихованців та навчальні прилади засвідчують участь місцевих жителів у забезпеченні потреб училища. В контексті заявленої проблеми особливо прикметна роль майбутнього харківського міського голови купця Єгора Урюпіна, який продавав училищу необхідні навчальні засоби. Саме за його головування міське населення пожертвувало велику суму на відкриття в 1805 р. Харківського університету. Поява у місті нового великого навчального закладу вочевидь була для мешканців Харкова важливим економічним чинником. Дане дослідження сприяє розширенню наших уявлень про пропозиції харківського ринку кінця XVIII ст. У підсумку робиться висновок про широке залучення мешканців передмістя та сусідніх населених пунктів до торгівлі, що сприяло створенню харківського мегаполісу.

Ключові слова: училище, освіта, Харківський університет, місто, одяг, їжа, торгівля.

На сьогодні історія освіти, освітніх ініціатив й освіченості є однією з провідних тем в історіографічних дослідженнях; вона також залишається актуальною в основних соціальних та культурних студіях. Що ж до України, то ця тематика постійно актуалізується через проблеми реформування освітньої системи. Одним із дискусійних моментів в історіографії лишається питання про передумови та причини відкриття першого вищого навчального світського закладу – Харківського університету у 1805 р.² Однак дискусії в історіографії

¹ Дану статтю почасти написано завдяки дотації Канадського інституту українських студій з Вічного фонду родини Стасюків на дослідження теми: «Освітні реформи у Харкові у другій половині XVIII – першій третині XIX ст.».

² Див., наприклад: *Кравченко В.* Університет для України // *Кравченко В.* Україна, імперія, Росія: Вибрані статті з модерної історії та історіографії. – К., 2011. – С. 86-131.

лише зрідка зосереджуються на відносинах між навчальними закладами, що були попередниками університету, і місцевою спільнотою³, а тим часом це допомогло б прояснити роль місцевих діячів у відкритті цієї важливої освітньої структури. Основним попередником університету, звідки переважно й набрано перших студентів, було Харківське казенне народне училище⁴. Потреба студій з історії цього закладу та брак інформації про училище в попередніх дослідників спонукають до скрупульозного аналізу джерел, а відтак дозволяють дещо інакше інтерпретувати роль місцевої громади у відкритті університету.

Харківське казенне училище виникло на базі Харківських «прибавочных классов», світського освітнього закладу, заснованого під час інкорпораційних реформ російського уряду після ліквідації автономії слобідських полків у 1768 р.⁵ Незважаючи на окремі труднощі, цей освітній проект виявився доволі вдалим, насамперед завдяки світському характеру та низці незвичних предметів, серед яких, зокрема, були малювання й музика. Від часу заснування «класам» призначалася велика грошова сума з місцевих податків (3000 рублів). Одним з основних завдань закладу було утримання сиротинця і навчання сиріт та напівсиріт на казенний кошт, а в певний момент навіть їх підготовка з ухилом у військову справу⁶. Під час училищної реформи 1782–1789 рр. Харківське казенне училище збереглося й попри відкриття Головного народного училища в Харкові. 8 квітня 1798 р. училища злилися в одне, отримавши назву Харківського народного казенного училища⁷. Привабливим для історика моментом є наявність архіву Харківського казенного училища від 1789 р. і аж до відкриття Харківського імператорського університету в січні 1805 р.⁸ Ця документація слабо надається для того, щоб відтворити рівень навчання і «програми курсів», однак добре відображає побутовий бік функціонування училища і засоби дис-

³ Володимир Кравченко прагне пояснити ситуацію в руслі ідеологем місцевого шляхетства та імперської політики (*Кравченко В.* Харківський університет і слобідська громада // *Критика*. – 2003. – Ч. 3. – С. 18-23), однак, здається, проблема має дещо ширший контекст.

⁴ Історіографія щодо цього чи не першого світського вагомого закладу в Україні недостатня і подекуди однобічна: *Данилевский Г.П.* Украинская старина: Материалы для истории украинской литературы и народного образования. – Харьков, 1866; *Лебедев А.* Харьковский коллегіум как просветительский центр Слободской Украины до учреждения в Харькове университета. – М., 1886; *Багалея Д.* Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). – Харьков, 1898. – Т. 1 (1802–1815). – С. 41-46; *Багалея Д.И., Миллер Д.П.* История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905). – Харьков, 1905. – Т. 1. – С. 403-427; *Савва В.* К истории Харьковских училищ // *Савва В.* Из слободско-украинской старины конца XVIII в. (заметки и материалы). – Нежин, 1906. – С. 21-28.

⁵ *Маслійчук В.* «Новоприбавочные классы»: спроба світського навчального закладу у Харкові 1765–1775 рр. // *Київська академія*. – 2013. – Вип. 11. – С. 137–153.

⁶ Найістотніші спогади про училище: *Ярославский В.И.* Записки В.И. Ярославского // *Киевская старина*. – 1887. – Т. XIX. – № 9. – С. 109-152; *Топорков А.Л.* История Ивана Тревоги // *Публицистика и исторические сочинения периода феодализма: Сб. науч. трудов*. – Новосибирск, 1989. – С. 246-276; *Цебриков Р.М.* Путешествие из Петербурга в Харьков. – Харьков, 2013.

⁷ Описание дел архива Министерства народного просвещения / под ред. С.Ф. Платонова и А.С. Николаева. – СПб., 1917. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 44.

⁸ Державний архів Харківської області (далі – ДАХО), ф. 267.

циплінування учнів (розклад, вимоги до одягу, контракти з учителями, списки успішності). Серед найцікавіших для дослідника документів – кошторис витрат на казенне утримання учнів в 1798 та 1799 рр. Училище охоче купувало в місцевого населення потрібні товари й вирішувало із ним масу справ. Вивчення відповідних форм взаємодії дозволяє непогано дослідити побут спільноти: традиції та новації, виклики й відповіді на них, постання міської культури. Саме зазначені документи досить детально висвітлюють контакти місцевого населення і державного навчального закладу, сферу порозуміння, що є дуже важливим для вивчення історії освіти в цілому, нових просвітницьких ініціатив та світу «мовчазної більшості», що охоче тягнеться не до знань, а до прибутку.

Зосереджу увагу на кошторисі училища 1798–1799 рр.: на що витрачалися гроші, передбачені для утримання казенних студентів, сиріт, окрім, звичайно, платні вчителям, що складало іншу «статтю бюджету». Аналіз цих документів дає змогу дуже суттєво вийти за межі історії училища на ширші узагальнення: про історію торгівлі, а отже, й економіки⁹, формування міста й роль у ньому купецтва та мешканців сусідніх із Харковом слобід, міжетнічні взаємини. Ці нотатки стосуються не основного контингенту студентства, а передусім купецтва та міщан або вихідців зі звичайних селян. Так відомий факт підтримки населенням міста й особливо харківським міським головою Єгором Урюпіним відкриття університету в 1804 році¹⁰, виявляється, мав ще й інше підґрунтя, ніж «потяг до освіченості».

⁹ Див., наприклад, щодо цього: *Багалей Д.И.* Краткий исторический очерк торговли (преимущественно ярмарочной) в Харьковском крае в XVII и XVIII в. – Харьков, 1888; більше інформації: *Багалей Д. И., Миллер Д.П.* История города Харькова. – Т. 1. – С. 236-253; важливі зауваження про торгівлю: *Соловей Д.* Нариси з історії торгівлі на Слобожанщині в першій половині XIX ст. // Збірник науково-дослідчої кафедри історії української культури. – Харків, 1930. – Т. X. – С. 55-75.

¹⁰ *Багалей Д.И.* Опыт истории Харьковского университета... – С. 32. Дмитро Багалій розпочав ідеалізувати діяльність Єгора Урюпіна, надрукувавши велику замітку про нього на шпальтах «Харьковских губернских ведомостей» у 1896 р. (вийшла в збірнику Дмитра Багалія у тому ж році: *Багалей Д.И.* Украинская старина (очерки, заметки, материалы из стародавнего харьковского быта и культуры). – Харьков, 1896. – С. 116–196; див. перевидання цієї статті: Харьковский городской голова Егор Егорович Урюпин // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1911. – Т. 20. – С. 54-80). Дмитро Багалій наводить важливий факт про підтримку міським головою ідеї відкриття університету в Харкові й зобов'язання міста виділити дуже велику суму, 181008 рублів, на новий навчальний заклад (сума так і не була виплаченою). Єгор Урюпін листувався і, напевно ж, товаришував із Григорієм Сковородою (відомі два листи Г. Сковороди до купця від 10 червня і 2 липня 1790 р., другий із моральними напучуваннями, див.: *Сковорода Г.* Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Л. Ушкалова. – Харків, 2011. – С. 1288-1290). Цей факт історик також використав, щоб подати харківського голову як адепта освітніх ідей (але й інші харківські купці були кореспондентами Сковороди, як-от: Степан Курдюмов, Артем Карпов, Іван Єрмолов). На мою думку, з огляду на певні торговельні зацікавлення Єгора Урюпіна, підтримка відкриття університету мала важливий фінансовий аспект – розширення харківської торгівлі в подальшому; оскільки серед товару Єгора Урюпіна були папір та чорнила, надалі це мало принести певний зиск і йому, і харківському купецтву загалом. Тобто, не надто заперечуючи патос Дмитра Багалія, зауважимо, що підтримка відкриття великого

Отже, для забезпечення потреб студентів на казенному кошті (кількість котрих була доволі невеликою: 50¹¹–62¹² особи) керівництво училища, передусім економ Дем'ян Ломаковський, купувало товари та послуги більш ніж на 2270 рублів у заїжджих купців та місцевого населення. Щодо закупівель збереглася більш-менш чітка звітність, за якою можна реконструювати чимало рис побуту тогочасного «студентства».

Одяг «студента»

Студентство належить до найперших професійних прошарків, виокремлених одягом власної корпорації¹³. У досліджуваному випадку одяг є основним культурним маркером змін у соціумі. Одяг виступає в ролі певного подразника традиційних відносин, для студентів запроваджено однострої, що істотно виокремлювало їх із місцевої спільноти. На відміну від багатьох інших речей побуту (їжа, транспорт, меблі, посуд), можна сміливо стверджувати, що як культурний маркер одяг зазнає вагомих, передусім символічних змін. Це вже видно за спробами вбрати учнів «додаткових класів» – попередника училища в 70-ті рр. XVIII ст. На пошиття одягу для сиріт передбачено окрему графу, яка засвідчує: поряд із традиційними чобітьми та «тюфяками» дітей одягали в «чулки», надягали «галстук» («платок шелковый») та суконний картуз, а на черевички кріпили мідні пряжки¹⁴. 90-ті рр. вже надають нам опис матеріалів на уніфіковане вбрання.

Одяг необхідний для зовнішньої презентації. Напевне, ще з 20-х рр. XVIII ст. з українських земель імперський уряд вимагав півчих для придворного хору. Одним із джерел такого «постачання» з 70-х рр. стали харківські «класи». У 1798 р. в губернатора Олексія Теплова уряд зажадав 15 хлопчиків для хору з училища, однак керівництво закладу знайшло лише вісьмох. Цих майбутніх співаків треба було спорядити. Перед виїздом із Харкова до столиці, у придворний хор, вісьмом хлопчикам з училища справили новий одяг. Шили зелений сюртук із камзолем, халат, купували по три сорочки, шовкову хустку на шию та

навчального закладу мала певні матеріальні мотиви і була, зокрема, й таким собі купецьким ризиком. Узагалі, Єгор (чи Георгій, як у листах Сковороди) Урюпін відомий своєрідним норовом і звинуваченням у божевільні вже пізніше, див. важливу архівну студію: *Парамонов А.* Хроника сумашествия харьковского городского головы Егора Урюпина // Харьковский исторический альманах. – Весна-лето 2004. – С. 104-109. Урюпін діяв в інтересах заможного купецтва, яке підтримало його кандидатуру на посаду міського голови, це й показує Андрій Парамонов; зокрема, такі кроки помітні в реконструкції гостиного двору в Харкові, аби прибрати звідти дрібних крамарів, і в боротьбі щодо заборони єврейським купцям торгувати на території Слобідсько-Української губернії (Там само. – С. 107-108).

¹¹ ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 17, арк. 7; спр. 54, арк. 1.

¹² Там само, ф. 267, оп. 1, спр. 17, арк. 5.

¹³ *Turnau I.* European Occupational dress from the 14th to the 18th century. – Warsaw: Institute of Archeology and Ethnology, 1994. – P. 136-144.

¹⁴ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 1710, оп. 2, спр. 1232, арк. 3.

вибійчаний носовик, капелюх та чоботи. На одного півчого набігала добра сума лише на одяг – 25 рублів 18 копійок¹⁵.

Документація свідчить, що так, як і відправлені півчі, мали вбиратись учні Харківського училища. Найкраще характеризує потребу училища в одязі лист директора Федора Кудрицького до губернатора Олексія Теплового про зібрані за навчання гроші на потреби училища. Для «малих» учнів на рік були потрібні: пара нових чобіт, панчіх («чулок») 1 пара вовняних та 2 пари нитяних, 3 сорочки, «галстуков» із полотна – 2. На літо малий учень потребував кітеля та спіднього з парусини. На зиму на два роки учневі були потрібні сюртук із темно-зеленого сукна¹⁶, камзол та спідне (а також «шинель с кушаком»). Пошити такі однострої мав кравець своїми нитками. На одного учня «летнее и зимнее платье» обходилося у 17 рублів 63 копійки¹⁷.

Опис матеріалів на сюртук свідчить про важливий момент: темно-зелений колір та особливості одягу – це не лише ознака відірваності від місцевої спільноти. Це нагадувало одяг російської гвардії (підкреслення дворянської гідності), студентів Московського університету й низки імперських освітніх закладів¹⁸. Таким чином, однострій для студентів Харківського казенного училища не лише був формою уніфікації, а й підкреслював рівність студента з дворянином та чиновником, людьми на державній службі з певним колом привілеїв. З огляду на твердження Дмитра Багалія про «всестановість» учнів Харківського казенного училища¹⁹, виникають певні сумніви не щодо їхнього соціального походження, а щодо саме маркування студентів – тут ми спостерігаємо їх означення як представників вищих кіл, освіченого суспільства. Хоча, можливо, йдеться про винятковість тих 50–60-ти студентів, які жили при сиротинці. Мундир символічно прирівнював різночинця до особи дворянського походження. Навчання визначалося як початок добування чинів у дворянській імперії. Такий одяг харківських казенних учнів не міг не викликати кпинів на побутовому рівні. Харківський студент того часу Іван Лобойко пригадував, що харківські семінаристи дражнили «казенних» «кулешниками» (через поширену у війську їжу) або «гарнізонними крисами»²⁰.

Одяг є досить яскравим соціальним маркером саме вищих прошарків. Наприклад, в іншому, пізнішому документі, вже 1803 р., казенні вихованці Василь Рожинський, Федір Глушенко, Дмитро Мирний відлучилися 11 серпня за межу міста (на Холодну гору, в ліс), звідки прийшли затемна, і начальство вирішило покарати гуляк: їх на день наказано вдягти в сірі «зипуни», і вони

¹⁵ ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 18, арк. 3 і зв.

¹⁶ Якщо сюртук був темно-зеленого кольору, то комір у сюртука та обрамлення були світло-зелені, гудзики мідні, але побілені.

¹⁷ ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 17, арк. 4-5.

¹⁸ Див. цікаву статтю: Кулакова І. Мундир російського студента по матеріалам XVIII в. // Теория моды: одежда, тело, культура. – 2008. – № 9. – С. 9-24.

¹⁹ Багалей Д.И. Опыт истории... – С. 43.

²⁰ Лобойко И.Н. Мои воспоминания. Мои записки. – Москва, 2013. – С. 206.

мали прислужувати за столом під час обіду й вечері²¹. Сіряки були свідченням соціального статусу нижчих верств населення. Звернімо увагу на фрагмент інструкції куратора Московського імператорського університету Івана Шувалова першому директору Олексію Аргамакову в 1755 р. йшлося: «В дворянской и разночинской гимназии смотреть, чтоб каждой пристойно одет был. Не дозволят ходить в классы в нагольных шубах, в серых кафтанах, лаптех и тому подобных подлых одеяниях»²². І навпаки, як це можна спостерігати з пізнішої документації Комісії народних училищ уже 1798 р., учителям та учням небажано було носити «модні речі»: круглі капелюхи, фракки, жилети, «башмаки с ленточками» тощо²³.

Є ще один важливий момент, пов'язаний з одягом учнів училища: купівля матеріалів для нього була можливою лише за посередництва купця Єгора Урюпіна у белгородських та московських купців²⁴. Московський купець Дмитрій Щеплов продав училищу 300 аршинів парусини та зеленого сукна²⁵. Сукно московських фабрик було одним із головних товарів торгівлі в Харкові²⁶. Великоросійський купець задовольняв попит на тканину для «учнівського мундира». Це вказує на потребу в такому товарі і забезпечувало зв'язок Харкова з московськими ринками збуту. Водночас слід визнати, що шиють одяг харківські кравці (за винятком купця-кравця Дем'яна Риндіна²⁷, який мав, напевне, свою майстерню в Харкові): Мар'я Кузловата пошила 150 сорочок та 20 пар спіднього²⁸, Яків Фостенко – 41 ковдру та 10 халатів²⁹. Прала по найму білизну харківська жителька Мотрона Вербицька³⁰.

²¹ ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 55, арк. 2. Припинення прислужувати за столом, напевне, було одним з основних і найдошкульніших для осіб шляхетного походження, як це можна зрозуміти з біографії Івана Тривоги, також учня «класів»: *Топорков А.Л.* История Ивана Тривоги. – С. 253–254.

²² *Белявский М.Т.* М.В. Ломоносов и основание Московского университета. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1955. – С. 292.

²³ Описание дел архива Министерства народного просвещения. – СПб., 1917. – Т. 1. – С. 43.

²⁴ Єгор Урюпін продав 20 травня сукно для підкладок та полотна на 29 рублів 50 копійок (ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 27, арк. 21 зв.); белгородський купець Федір Мажозін продав «тяжку» на халати на 34 рублі 80 коп. (арк. 21); купець із Костромської губернії Михайло Полубсен виручив за полотно для сорочок 105 рублів (арк. 20 зв.); белгородський купець Григорій Хатін виручає за матеріал для панчіх та нитки 50 рублів (арк. 22), купець Петро Євсєєв у листопаді продає 20 пар «шерстяных чулок» (арк. 30 зв.).

²⁵ ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 27, арк. 12 зв.

²⁶ *Багалея Д.И.* Краткий исторический очерк... – С. 13. Про витіснення російськими купцями місцевих торговців та поширення великоросійського краму див.: *Багалея Д.И., Миллер Д.П.* История города Харькова. – Т. 1. – С. 249–250.

²⁷ ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 27, арк. 19, лагодить чоботи (арк. 29); напевне, його родич Макар Риндін постачав училищу дрова на 213 рублів (арк. 24 зв.).

²⁸ Там само. – Арк. 22.

²⁹ Там само. – Арк. 22.

³⁰ Там само. – Арк. 26, 29.

У нашому випадку одяг є могутнім знаряддям інтеграції учнів та освітніх інституцій до імперських, соціальних та економічних структур, важливим знаком соціального виокремлення, уніфікаційним показником.

Їжа

Аналіз їжі, точніше її купівлі, надзвичайно цікавий для дослідника минулого. Загалом зміни в харчуванні – одне з основних цивілізаційних зрушень у переході до капіталізму³¹. Вивчення документів дає підстави для деяких тверджень.

Насамперед, раціон харківського учня кінця XVIII ст. цілком класичний, без новітніх культур. По-друге, цей раціон визначає сферу діяльності як харківських жителів, так і мешканців сусідніх із Харковом сіл та слобід. Сезонні коливання в споживанні їжі, дотримання чи недотримання постів дозволяють зробити низку висновків про голод, хвороби, потреби тогочасного соціуму. У нашому випадку їжа є найконсервативнішою частиною побуту. Треба визнати і проблему зберігання харчів: у розвинутому господарстві училища для цього був льох («ліодник»), який у лютому 1798 р. набивали льодом на вагому суму 4,50 рублі³². Готували харчі три кухарки³³.

За лютий–березень 1798 року зберігся опис раціону для згаданих 50-ти учнів. Риби в день на одну особу йшло 1,25 фунта, конопляної олії «восьмуха», на Масляну (сирну неділю) закупили масла та сиру, борошна пшеничного 6 мішків та гречаного 8 мішків, а понад те ще житнього борошна 10 чвертей та круп 2 чверті; у березні ж був Великдень³⁴, опісля посту дозволено було їсти м'ясо (як і рибу, по 1,25 фунта на одного учня в день).

Щомісячна потреба училища – підвезення води. Цим займалися харківські мешканці Іван і Яків Горбаньови та Матвій Жученко. Щомісяця на ці потреби виділяли 3 рублі або трохи більше³⁵. Такі витрати видаються дивними: училище було розташоване біля річки Харків та невеликого озерця³⁶. Хоча цілком

³¹ Фернан Бродель описує вторгнення картоплі та кукурудзи як «продовольчі революції XVIII ст.»: *Бродель Ф.* Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV–XVIII ст. – К.: Основи, 1995. – Т. 1. Структури повсякденності: можливе і неможливе. – С. 132-148. Є чудова перекладена російською книжка: *Монтанари М.* Голод и изобилие. История питания в Европе. – СПб., 2009. В українському випадку доволі цікавою є стаття Олексія Сокирка: *Сокирко О.* Хліб насущний гетьманського найманця // Молода нація. – К., 2000. – Вип. 1. – С. 179-199.

³² ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 17, арк. 7 зв.

³³ Там само. – Арк. 8 зв.

³⁴ Цікаво, що для учнів пекли паску, для цього купували борошно, яйця та «коренья» аж на 15 рублів: ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 17, арк. 9.

³⁵ ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 27, арк. 7 зв., 11 зв., 13 зв., 22 та ін.

³⁶ Один із провідних історичних топографів Харкова Олександр Гусев зазначав, що старе приміщення Харківської гімназії, створеної на базі училища, було на розі Московської вулиці та тогочасного Петровського провулка (*Гусев А. Н.* Харьков, его прошлое и настоящее в рисунках и описаниях с приложением снимков, воспроизведенных из редких картин, акварелей, гравюр, фотографий с натуры, чертежей, планов города 1768 года и новейшего:

можливо, що відома харківська антисанітарія не дозволяла користуватися водою звідти³⁷. Також щомісяця закупували сіль із соляної крамниці (на 1 рубль 20 коп.).

Однією з основних потреб казенного училища було споживання олії (у начебто російськомовному документі йдеться про витрати «олії» або «конопляного масла»). На 1798 р. основним її постачальником для потреб училища був харківський житель Данило Тупиця (пишеться як «Тупица», «Тупицын»), який продавав училищу також гриби, яйця, свіжу рибу і, що дивно, «грудки жовтої глини»³⁸. Також олію продавав харківець Кирило Ольшанський, хоча спочатку, напевне, це робив його брат Трохим³⁹ (крім того, Кирило продавав училищу мед, гриби, яйця, сало⁴⁰).

Основним білковим продуктом була риба, як бачимо з обсягів її споживання. Основні види риби: свіжа і тараня. Місто Харків є не зовсім рибальським, рибу в основному постачали мешканці сусідніх слобід чи перепродували харківські купці⁴¹, а великі обсяги продавали заїжджі крамарі, інколи з Таганрога. Таганрог у той час був одним з основних торговельно-економічних центрів саме щодо риби: таганрозькі жителі Єфим Кузляк, Пилип Зубриков, Кіндрат Тимофєєв постачали училищу в'ялену рибу, таранню, сулу (судака)⁴². Тут висловимо припущення. Пізніше, з 1805 р., Харківський навчальний округ займав територію включно з Областю Війська Донського з Таганрогом. Таганрог тривалий час був пов'язаний з Харковом торгівлею. Чи не відігравали свою роль під час формування Харківського навчального округу також і певні економічні інтереси?

Крім риби, у харчуванні була і певна кількість раків. Житель Черкаських Тишків, слободи біля Харкова, Яків Луняков доставив у липні 1798 р. п'ять мішків риби та раків⁴³. Так само рибу з раками продав мешканець слободи Деркачі Яків Гужва⁴⁴.

Историко-справочный путеводитель. – Харьков, 1902. – С. 191), раніше зазначаючи, що за планом 1785 р. поблизу початків Московської вулиці є чотири озера (с. 74).

³⁷ Про харківську антисанітарію багато пишуть Дмитро Багалій та Дмитро Міллер: *Багалей Д.И., Миллер Д.П.* История города Харькова. – Т. 1. – С. 172-177. Див. також цікаві дещо пізніші (1806 р.) спостереження німецького професора Людвіга фон Якоба: *Jakob L.H. von.* Denkwürdigkeiten aus meinem Leben. Hg. Hans-Joachim Kertscher in Zusammenarbeit mit Michael Mehlow. – Universitätsverlag Halle-Wittenberg, 2011. – S. 163-164.

³⁸ Див., наприклад: ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 27, арк. 15. Див. також арк. 13, 14 та ін.

³⁹ Там само. – Арк. 6.

⁴⁰ Там само. – Арк. 19, 23.

⁴¹ Це мешканець слободи Жихар Петро Довбенко (свіжий сулак, тараня) (арк. 6 зв.), мешканець слободи Керсанової Філіпп Кузиков продавав таранню (арк. 7 зв.) харківські купці Іван Бутенко (Бученко) (арк. 9 зв.), Андрій Скрипка (арк. 10 зв.).

⁴² ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 27, арк. 11, 13 зв., 14, 16.

⁴³ Там само. – Арк. 25.

⁴⁴ Там само. – Арк. 27 зв. Хоча, як видно, Гужва перепродував рибу, зокрема солону сулу (арк. 30 зв.).

Основним постачальником м'яса на той рік був мешканець сусідньої з Харковом слободи Артемівки Михайло Ларченко⁴⁵, який, напевне, розводив поросят: він доволі часто, практично щомісяця (крім місяців посту), продає сало (уже в січні п'ять пудів), інколи й масло. Також мешканець недалекої від Харкова Безлюдівки Василь Горювка продав 25 пудів м'яса в березні 1798 р.⁴⁶ Мешканці приміських слобід постачають, крім м'яса, і супровідні харчі: мешканець Вільшани Григорій Косяненко – сало, Роман Солдатенко з Данилівки – тисячу яєць (по 4 коп. десяток)⁴⁷.

Купували м'ясо та сало і в місцевих крамарів. Харківський житель Семен Ключка три дні поспіль у січні постачав по два пуди яловичини, а його брат Василь – баранину⁴⁸. Досить потужними постачальниками м'яса були харківські купці Ващенки – Іван, Матвій та Тимофій⁴⁹.

Найпоширеніші овочі – огірки (у липні харківець Федір Полозій продав аж 15 мішків за півтора рублі). На зимові місяці закупували буряків, капусти та «других коренев» на 107 рублів 91 копійку⁵⁰. У вересні того ж 1798 р. обиватель із Сінолицівки під Харковом Яків Галушка з товаришами продав «бураков» 13 возів, капусти 12 возів, «пустернаку» та петрушки (кількість не вказана) – вочевидь, запаси на зиму⁵¹. Мешканець Безлюдівки Петро Гайденко привіз у тому ж вересні два вози капусти (40 коп. за віз), петрушки та опеньків.

Поширеною була закупівля зелені. Окрема категорія постачальників – харківські крамарки. Їх кілька, з дуже колоритними прізвищами: Авдотья Черноличиха (весь травень у неї купували зелень)⁵², Ірина Чорничиха, Олена Федорчиха (так само постачала зелень у травні). У них купують сушені груші і навіть кутю⁵³. Філіпп Лапін із сусідніх з Харковом Проходів продавав пшеничне і гречане борошно, хрін та солод⁵⁴. У харківського жителя Федора Рубана купували горох⁵⁵. Купець Єгор Урюпін до всього продавав училищу корені імбиру (чорного та білого) для паски, перець гвоздичний та чорний⁵⁶. З огляду на дорожнечу цукру, вражає невелика кількість купованого меду і майже цілковита відсутність фруктів в реєстрі продуктів.

⁴⁵ Там само. – Арк. 7, 15 зв.

⁴⁶ Василь Горювка, як і інший мешканець Безлюдівки Михайло Ларченко, продавав училищу і масло: ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 27, арк. 11, 13, 15 зв. та ін.

⁴⁷ Там само. – Арк. 17-18.

⁴⁸ Там само. – Арк. 7.

⁴⁹ Там само. – Арк. 15 зв. Цікавий сюжет із крадіжками м'яса в купця Тимофія Ващенка див.: *Маслійчук В. Л.* Неповнолітні злочинці в Харківському намісництві 1780–1796 рр. – Харків, 2011. – С. 237-239.

⁵⁰ ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 27, арк. 14.

⁵¹ Там само. – Арк. 28.

⁵² Цікавий перелік купівлі у Явдохи Черноличихи на 1800 р.: «свекла, лук, петрушка и кроп»: ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 37, арк. 8.

⁵³ ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 27, арк. 6.

⁵⁴ Там само. – Арк. 8.

⁵⁵ Там само. – Арк. 31.

⁵⁶ Там само. – Арк. 17.

Ще один важливий момент – порівняно невелика кількість закупуваних молокопродуктів. Подекуди вони сприймаються як елемент певних розкошів. Хоча, скажімо, коров'яче масло закупували в досить великій кількості. У травні 1798 р. пуд масла було куплено у безлюдівського жителя Василя Горювки і три пуди у важливого постачальника, мешканця Артемівки Михайла Ларченка⁵⁷. Молоко купується для хворих, зокрема в харківських торгових Ірини та Явдохи Черноличих⁵⁸, Ксенії Рубанчихи⁵⁹. Вказівка «для больных» дуже важлива; у «маркітанта» Софрона Микулина купували булки також для «больных»⁶⁰. Піклування про хворих фіксується кошторисом не лише щодо їжі, для них купують і 10 халатів⁶¹. До «штату» училища належав лікар Іван Кеппен⁶². Таке піклування про хворих ставить низку питань про санітарію та гігієну, початки медичних оглядів.

Постачання та споживання їжі свідчить про дещо інакші тенденції, ніж одяг, – напрями харківської торгівлі та формування своєрідного мегаполісу, коли виробники сільського господарства привозять і продають у місті мешканці сусідніх слобід, а саме місто поволі втрачає сільський характер виробництва. Навчальний заклад є важливим споживачем, але не виробником продуктів. Це заклало важливий процес формування передміських слобід та сіл, спрямованих на міський ринок.

Речі. Канцелярське приладдя

Вивчення витрат на речі може привести до несподіваних відкриттів щодо своєрідності змін. Харківське головне казенне училище потребувало низки доволі нетипових речей, передусім через наявність музичного та художнього класів⁶³. Це і папір, і олівці, і кипарисові палички, що їх продавав Єгор Урюпін⁶⁴; він також постачав «квасцы» (галун, вочевидь для виготовлення фарб)⁶⁵,

⁵⁷ Там само. – Арк. 13.

⁵⁸ Там само. – Арк. 18, 23. У Явдохи Черноличихи купують і сметану в різних кількостях.

⁵⁹ Там само. – Арк. 25. Крім того, у неї купують у липні оцет, кислі яблука та булки на 2 рублі.

⁶⁰ Там само. – Арк. 24.

⁶¹ ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 13, арк. 2 зв.

⁶² ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 17, арк. 8.

⁶³ *Веретенников В.И.* Художественная школа в Харькове в XVIII в. // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1913. – Т. XIX. – С. 224-234.

⁶⁴ У березні 1798 р. – «бумаги белой стопку одну, четыре учебных карандаша, карандаш архитектурный, палочки черного кипарисного одну дюжину, бумаги александрийской большего разбора»: ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 27, арк. 10. Загалом у січні 1798 р. в Урюпіна купили паперу на 15 рублів 90 коп., у березні – на 8 рублів 70 коп., у квітні – 15 рублів за папір, у вересні невелика сума (1 рубль 64 коп.) була витрачена на предмети для малювання, у листопаді знову виплачено 15 рублів за «александрійський» папір, а 5 грудня 1798 р. у нього знову куповано папір на 5 рублів 40 копійок (арк. 6 зв., 10 і зв., 27, 30 зв., 31) і т. д.

⁶⁵ ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 27, арк. 17.

туш⁶⁶. У купця Андрія Анікєєва, крім олівців, купують пилку для їх розпилювання⁶⁷. Важливою була купівля скрипкового смичка та струн для музичного класу⁶⁸, Урюпін продавав струни⁶⁹. До штату училища було включено, вочевидь, харківського мешканця Гаврила Бандуренка, який виготовляв чорнила⁷⁰. Своєрідністю тогочасного навчання була дуже мала, порівняно з канцелярським приладдям, сума, виділена на купівлю книжок. Так, у березні 1798 р. передбачалося купити книжок: «росийских букварей, азбук французких и немецких» – на 10 рублів 45 копійок⁷¹. Однак, можливо, книжками училище мав постачати місцевий Приказ громадської опіки.

Харківських мешканців залучають до робіт в училищі і для училища: Петро Михайленко переробляє печі⁷², Яків Солодовников лагодить вікна, Костянтин Клименко продає горщики, «блюда» й тарілки⁷³. Цікаво співвіднести заняття з прізвищами: глечики для училища робив харківський житель Петро Гончаренко⁷⁴, вікна склив харківець Павло Скляр⁷⁵. Одним з основних товарів були сальні свічки (у лютому 1798 р. їх спалювали по 16 щодоби⁷⁶). Цікавим є і залучення харківських мешканців до лагодження новітніх речей. Наприклад, 17 лютого місцевий годинникар Іван Рейнке отримав 10 рублів за «починку классических часов»⁷⁷. Отже, в класах висів годинник⁷⁸, що визначав розклад заняття.

Є досить цікаві для розуміння побуту училища закупівлі. Мешканець слободи Григорівки Іван Паско продав у лютому 300 березових віників для лазні⁷⁹. Уже неодноразово згаданий купець Єгор Урюпін продав училищу 2 пуди ялівцю⁸⁰, а його конкурент Андрій Анікєєв аж 3 пуди⁸¹ (призначення цього товару невідоме).

Отже, головне казенне народне училище в 1798 році задіювало певну частину харківської спільноти для торгівлі та робіт. Важливо, що у функціонуванні училища спостерігаємо справжній «інтернаціонал» щодо співпраці та забезпечення: місцевий харківський люд, великоросійські купці, однодворці з російських поселень, обивателі з довколишніх слобід, годинникар Іван Рейнке –

⁶⁶ Там само. – Арк. 24.

⁶⁷ Там само. – Арк. 27.

⁶⁸ ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 17, арк. 14.

⁶⁹ ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 27, арк. 22.

⁷⁰ ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 17, арк. 8.

⁷¹ Там само. – Арк. 9.

⁷² ДАХО, 267, оп. 1, спр. 27, арк. 30 зв.

⁷³ Там само. – Арк. 29.

⁷⁴ Там само. – Арк. 7 зв.

⁷⁵ Там само. – Арк. 18, 19.

⁷⁶ ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 17, арк. 7.

⁷⁷ ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 27, арк. 16 зв.

⁷⁸ Стінний годинник був в училищі (у «казенных классах») і за описом майна 1782 р.:

ЦДІАК України, ф. 1709, оп. 2, спр. 382, арк. 5.

⁷⁹ ДАХО, ф. 267, оп. 1, спр. 27, арк. 7.

⁸⁰ Там само. – Арк. 17.

⁸¹ Там само. – Арк. 30.

німець. Місцеві жителі та приїжджі «маркітанти» прямо зацікавлені в існуванні такого закладу.

Натрапляючи на ці джерела, історик освіти або нехтує ними, або з подивом відзначає економічну та соціальну складову у функціонуванні навчальних закладів. Економічна складова багато в чому визначає існування цих навчальних закладів та широкий спектр взаємодій із місцевим населенням. Факти підтримки харківським населенням відкриття університету, можливо, були мотивовані й економічно. Для підтримки та ремонту університету запрошували німецького ремісника⁸². Певний час університет мав дуже невелику кількість студентів, не було сиротинця, проте найголовніші зміни в Харкові відбулись: університет сприяв новому образу міста й новим побутовим деталям, пов'язаним із приїздом іноземців і новими потребами освіченої спільноти.

REFERENCES

Bagalei D. I., Miller D. P. (1905). *Istoria goroda Kharkova za 250 let ego sushchestvovaniia (1655–1905)*. (1) Kharkov [in Russian].

Bagalei, D. I. (1911). Kharkovskii horodskoi golova Egor Egorovich Uriupin // *Sbornik Kharkovskogo istoriko-filologicheskogo obshchestva (XX)*, 54-80 [in Russian].

Bagalei, D. I. (1888). *Kratkii istoricheskii ocherk torhovli (preimushchestvenno iarmarochnoi) v Kharkovskom krae v XVII i XVIII v.*, Kharkov [in Russian].

Bagalei, D. (1898). *Opyt istorii Kharkovskogo universiteta (po neizdannym materialam)*, (Vol. 1 (1802–1815)), Kharkov [in Russian].

Bagalei, D. I. (1896). *Ukrainskaia starina (ocherki, zametki, materialy iz starodavneho kharkovskogo byta i kultury)*, Kharkov [in Russian].

Beliavskii, M. T. (1955). *M. V. Lomonosov i osnovanie Moskovskogo universiteta*, Moskva : Izd-vo Mosk. un-ta [in Russian].

Brodel, F. (1995). *Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm XV–XVIII st., T. 1. Struktury povsiakdennosti: mozhlyve i nemozhlyve*, Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

Danilevskii, G. (1866). *Ukrainskaia starina: Materialy dlia istorii ukrainskoi literatury i narodnogo obrazovaniia*, Kharkov [in Russian].

Gusev, A. (1902). *Kharkov, ego proshloe i nastoiashchee v risunkakh i opisaniakh s prilozheniem snimkov, vosproizvedennykh iz redkikh kartin, akvarelei, hra-viur, fotohrafii s natury, chertezhei, planov goroda 1768 goda i noveishego: Istoriko-spravochnii putevoditel*, Kharkov [in Russian].

Iaroslavskii V. I. (1887). Zapiski V. I. Iaroslavskogo, *Kievskaiia starina*, (9), 109-152 [in Russian].

⁸² Див. ідеалізацію того факту, що ініціатор відкриття університету Василь Каразін запросив іноземних майстрів у 1803–1804 рр.: *Лапина Л.М.* В.Н. Каразин и «дело о ремесленниках» (об истоках развития торгово-промышленного Харькова, его культуры и благоустройства) // *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія Історія.* – 2013. – № 1050, вип. 46. – С. 115-132.

Jakob, L. H. von. (2011). *Denkwürdigkeiten aus meinem Leben*. Hg. Hans-Joachim Kertscher in Zusammenarbeit mit Michael Mehlow, Universitätsverlag Halle-Wittenberg. [in German].

Kravchenko, V. (2011). Universytet dlia Ukrainy In Kravchenko V. *Ukraina, imperiia, Rosiia: Vybrani statti z modernoi istorii ta istoriohrafii* (86-131) Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

Kravchenko, V. (2003). Kharkivskiy universytet i slobidska hromada, *Krytyka* (3), 18-23 [in Ukrainian].

Kulakova, I. (2008). Mundir rossiikogo studenta po materialam XVIII v., *Teoriia mody: odezhda, telo, kultura*, (9), 9-24 [in Russian].

Lapina, L. M. (2013). V. N. Karazin i «delo o remeslennikakh» (ob istokakh razvitiia torgovo-promyshlennogo Kharkova, ego kultury i blagoustroystva), *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universitetu im. V. N. Karazina. Seria Istoria*. (1050 (vyp.46)), 115-132 [in Russian].

Lebedev, A. (1886). *Kharkovskii kollegium kak prosvetitel'skii tse'nt'r Slobodskoi Ukrainy do uchrezhdeniia v Kharkove universiteta*, Moskva [in Russian].

Loboyko, I. N. (2013). *Moi vospominaniia. Moi zapiski*, Moskva [in Russian].

Masliychuk, V. (2011). *Nepovnolitni zlochintsi v Kharkivskomu namisnitstvi 1780–1796 rr.*, Kharkiv [in Ukrainian].

Montanari, M. (2009). *Golod i izobilie. Istoriia pitaniia v Evrope*, SPb: Aleteia [in Russian].

Opisanie del arkhiva Ministerstva narodnogo prosveshcheniia / pod red. S. F. Platonova i A. S. Nikolaeva (1917), (1, ch. 1), SPb [in Russian].

Paramonov, A. (2004). Khronika sumashestviia kharkovskogo gorodskogo golovy Egora Uriupina, *Kharkovskiy istoricheskii almanakh*, (Vesna-let), 104-109 [in Russian].

Savva, V. (1906). K istorii Kharkovskikh uchilishch In Savva V. *Iz slobodsko-ukrainskoi stariny kontsa XVIII v. (zametki i materialy)* (21-28) Nezhin [in Russian].

Skovoroda, H. (2011). *Povna akademichna zbirka tvoriv / za red. prof. L. Ushkalova*, Kharkiv [in Ukrainian].

Sokyрко, O. (2000). Khlіb nasushchnyi hetmans'koho naimantsia, *Moloda natsiia* (1), 179-199 [in Ukrainian].

Solovei, D. (1930). Narysy z istorii torhivli na Slobozhanshchyni v pershii polovyni XIX st., *Zbirnyk naukovo-doslidchoi katedry istorii ukrainskoi kultury*, (X), 55-75 [in Ukrainian].

Toporkov, A. L. (1989). Istoriia Ivana Trevogi, *Publitsistika i istoricheskie sochineniya perioda feodalizma*, (246-276), Novosibirsk [in Russian].

Tsebrikov, R. (2013). *Puteshestvie iz Peterburga v Kharkov*, Kharkov [in Russian].

Turnau, I. (1994). *European Occupational dress from the 14th to the 18th century*, Warsaw: Institute of Archeology and Ethnology [in English].

Veretennikov, V. (1913). Khudozhestvennaia shkola v Kharkove v XVIII v., *Sbornik Kharkovskogo istoriko-filologicheskogo obshchestva*, (XIX), 224-234 [in Russian].

Volodymyr Masliychuk
(*Doctoral student, Kharkiv State Culture Academy,*
Kharkiv, Ukraine, masliychuk@gmail.com)

**«FROCK-COAT, PAPER, MILK FOR PATIENTS». ENSURING OF KHARKIV
POPULAR STATE SCHOOL AND LOCAL SOCIETY IN 1798**

The article deals with the impact of ensuring on the functioning of the Kharkiv popular State school. The study of clothing allows a claim about school as part of the Imperial projects; purchase of products indicate about development of the city and the local market; household items and stationery determine involvement local residents in school affairs. Especially in this case excels the future Kharkiv Mayor merchant Yegor Uriupin. This merchant was selling school necessary educational tools. It is for his management of the city's urban population donated a large sum on opening of Kharkiv University. Opening of new height school (Kharkiv University) in 1805 and commitment of local merchants probably had an economic component. This research contributes to the study of proposals on the market once the end of the XVIII century. You can conclude a broad engagement of the inhabitants of suburbs and neighbouring settlements in trade. It contributed to the creation of further Kharkiv metropolis.

Keywords: school, education, Kharkiv university, city, clothes, food, trade.